

Helheden som omverden

- en iagttagelse af den meningsløse kommunikation om *Helheden i barnets liv*.

Nis Peter Nissen, MPA synopsis 2001

Umiddelbart lyder det som noget sludder. Hvordan kan en helhed være omverden? En helhed omfatter jo netop det hele og dermed udelukkes tanken om noget andet og mere end helheden. Den umiddelbare og intuitive logik tilsiger, at findes helheden, findes der ingen omverden. Helheden omfatter alt. Når titlen til denne synopsis alligevel introducerer helheden som omverden – og dermed også forventningen om, at der findes noget andet og mere end helheden – er der tale om en iagttagelse af helheden som begreb – eller rettere om at iagttage begrebet *Helheden i barnets liv*, som den foregår i skolen.

Et begreb vil ifølge den tyske sociolog Niklas Luhmann altid være knyttet til et modbegreb, der gør det muligt at adskille begrebet fra noget andet. Hvis ikke et begreb følges af et modbegreb – og dermed muliggør, at der sættes en forskelsgrænse mellem begrebet og modbegrebet - vil begrebet opløse grænsen mellem sig selv og omverdenen og dermed blive meningsløst. Iagttages *Helheden i barnets liv* som begreb, må der derfor nødvendigvis være ”noget andet” end helheden.

Emnet for denne synopsis er således ”noget andet” som ved iagttagelse kan sættes i omverden til *Helheden i barnets liv* sådan som den helhed italesættes i forhold til de 6-10 åriges skolebørns hverdag. Baggrunden er mine egne oplevelser som skolebestyrelsesformand på en folkeskole i Albertslund, hvor samarbejdet mellem skolens undervisningsdel og skolefritidsordning løbende har været diskuteret – uden at det i øvrigt har sat sig synlige spor i børnenes hverdag.

I det følgende vil *Helheden i barnets liv* blive betragtet ud fra en systemteoretisk synsvinkel. Ved at betragte skolen som et autopoietisk system, hvori kommunikationen konstant lukker sig om sig selv og dermed sætter og gensætter systemets grænser til omverden, bliver det muligt at iagttage den særlige form, som skolesystemets kommunikation om *Helheden i barnets liv* antager og dermed også de meningshorisonter, som kommunikationen mulig- eller umuliggør.

Det er synopsisens tese, at der på trods af italesættelsen af *Helheden i barnets liv*, slet ikke findes ét system, hvori denne helhed kan rummes. I stedet findes der flere autopoietiske systemer, der gensidigt sætter hinanden - og hinandens ”helhed” - i omverden - dvs. udenfor dér, hvor der meningsfuldt kan kommunikeres - og derved umuliggør enhver meningsfuld kommunikation om *Helheden i barnets liv*.

Funktionelle systemer i skolen

Alle systemer består ifølge Luhmann af kommunikation. Kommunikation er samfundets mindste enhed og alle systemer konstitueres i forhold til den kommunikation, der foregår i systemet. I en skole kan der iagttages flere forskellige kommunikationssystemer – både psykiske systemer, der iagttager ved hjælp af bevidsthed, og sociale systemer, der iagttager ved hjælp af kommunikation.

Luhmann inddeler sociale systemer i tre særlige typer nemlig interaktive systemer, der forudsætter samtidig tilstedeværelse (i skolens system er det f.eks. klasseundervisningen), organisationssystemer, som er beslutningssystemer, der er lukkede overfor omverdenen, idet der forudsættes et særligt medlemskab, men åbne overfor forskellige funktionelle kommunikationsformer (i skolens system f.eks. Birkelundskolen eller Pædagogisk Råd) og samfundssystemer, der er åbne i forhold til medlemskab, men lukkede i forhold til de funktioner kommunikationen udfylder (i skolens system er der f.eks. et pædagogisk system, et omsorgssystem, et kærlighedssystem, et politisk system, et økonomisk system etc.)

I forhold til skolen kan der beskrives et særligt pædagogisk funktionelt system, der iagttager verdenen igennem den binære kode dannet i udannet. Kommunikationen i det pædagogiske system benytter sig af det symbolsk generaliserede medie Barnet i betydningen et system, der kan forbedres. Det pædagogiske system har ikke altid været der, men er uddifferentieret fra andre systemer, i takt med at erkendelsen af barnets opdragelsespotentialer slog igennem i det 18. århundredes Europa og behovet for en samfundsmæssig pædagogisk funktion udenfor familien dermed opstod.

Med den stigende specialisering af samfundet er det pædagogiske system endvidere uddifferentieret i forskellige subsystemer, der så at sige videreudvikler kommunikation og medie. I skolen uddifferentieres Folkeskolens undervisningssystem i og med at undervisningen løsrives fra den lokale sammenhæng. Landsbyskolerne nedlægges og samles i centralskoler. Den lokalt hjemmehørende degn afløses af den centralt faguddannede lærer. I Folkeskolens undervisningssystem er ledeforskellen den binære kode en særlig form for dannet i udannet, nemlig undervist i ikke undervist og mediet er fortsat Barnet, men nu præciseret som et Skolebarn.

Der kan også iagttages andre funktionelle systemer i forhold til skolen – f.eks. et omsorgssystem, der iagttager ud fra den binære kode hjælp i ikke hjælp og bruger Behov som symbolsk generaliseret medie. I midten af det 19. århundrede blev skolepligten afløst af undervisningspligt, der fik et omfang, så den blev skoleelevernes hovedbe-

skæftigelse. Der blev derved i princippet sat en grænse for arbejdsgiveres og forældres mulighed for at lægge beslag på børnenes liv. Skolebørnene fik en fritid. Behovet for at skolebørn blev passet på udenfor skoletiden opstod tilsvarende. I første omgang var det familierne, der måtte tage sig af børnene i fritid. Men for visse børn var det ikke muligt og de første såkaldte asylskoler, hvor især børn af fattige og enlige før og efter skoledagen kunne få den nødvendige omsorg og være under opsyn, opstod.

Fokuset på skolebørnenes fritid – dvs. den del af børnenes liv, der ikke var underlagt undervisningspligten – blev i slutningen af den 19. og begyndelsen af det 20. århundrede institutionaliseret. Der blev oprettet skolehjem (en slags heldagsskoler, for vanskelige børn), feriekolonier, skolehaver og der oprettedes særlige uddannelser, der kunne faguddanne dem, der skulle passe på børnene i deres fritid. I første omgang som en særlig linie på børnehaveseminarer, men fra midten af 1950'erne kom der egentlige fritidshjemseminarier.

Omsorgen for børnenes fritid var oprindeligt en del af Undervisningsministeriets ansvarsområde, men med socialreformen i 1933 blev det overflyttet til arbejds- og socialministeriet. Pasningen af skolebørnene i den tid, de ikke var i skole blev således tydeligvis adskilt fra undervisningen og helt formelt betragtet som en del af det offentlige omsorgssystem, der i samme periode var under udvikling. Udbygningen af den offentlige fritidspasning er især sket i slutningen af det 20. århundrede, hvor de kommunale pasningsordninger for børn skød op. I 1940 var der i alt 40 fritidshjem – i 1998 gik mere end 150.000 børn i kommunale fritidsordninger.

I forhold til skolefritiden er omsorgssystemet uddifferentieret og videreudviklet i et særligt subsystem – et fritidspasningssystem, der iagttager forskelle gennem en særlig form for binære hjælp | ikke hjælp kode nemlig hjælp i form af fritidspasning. Den binære kode i fritidspasningssystemet bliver derved passet (på) | ikke passet (på). På tilsvarende vis videreudvikles det symbolsk generaliserede medie, der muliggør kommunikationen, så fritidspasningssystemets medie er en videreudvikling af Behov, men nu i form af et Opsynsbehov.

Med ændring af Folkeskoleloven i begyndelsen af 1980'erne blev der givet mulighed for at en del af den kommunale pasning af skolebørn i alderen 6 – 10 år, kunne foregå i de såkaldte skolefritidsordninger (SFO). De formelle og juridiske rammer for at betragte skolebørnenes hverdag som en helhed – i hvert fald i de timer, børnene var under kommunalt ansvar – blev hermed givet. I de efterfølgende år kom en række initiativer fra centralt hold – f.eks. ideer og forslag om samordnet indskoling . Samtidigt oprettede kommuner landet over flere og flere SFO'er. Efter vedtagelsen af den seneste ændring af Folkeskolen i begyndelsen af 1990'erne blev der for alvor sat fo-

kus på *Helheden i barnets liv*, der som ideal indarbejdes i flere såkaldte gråpapirer: "Folkeskolen 2000" (UM, KL og DLF), "At bygge Bro" (KL), "Sammenhæng i barnets liv" (Alb.Kom) og på flere folkeskoler blev *Helheden i barnets liv* udpeget som særlige indsatsområder i de virksomhedsplaner, der er blevet vedtaget.

Det større fokus på *Helheden i barnets liv* og den formelle inddragelse af SFO'erne under skolen tydeliggør samtidigt, at en væsentlig del af kommunikationen i skolen også foregår i et andet funktionelt system end det pædagogiske system – nemlig i fritidspasningssystemet.

Iagttagelsesforskelle i skolen

Omsorgssystemet har fungeret som funktionelt system i skolen længe før opblomstringen af de kommunale SFO'er. Skoler har altid holdt opsyn med eleverne og passet på, at de ikke kom galt af sted. Men med etableringer af SFO og med den organisatoriske inddragelse af SFO'erne under skolens juridistik er betingelserne for pasningskommunikationen ændret væsentligt. Der sker simpelthen noget med kommunikationen på en skole, når den både skal rumme kommunikation i et undervisningssystem og i et fritidspasningssystem.

Det første der sker, når kommunikationen skifter funktionelt system, er at kommunikations iagttagelsesforskelle forandres. De skel, hvormed kommunikationen forsøger at reducere omverdens kompleksiteten, ændrer sig alt efter hvilket funktionelt system kommunikationen foregår i.

I undervisningssystemet sættes en forskel mellem undervisning og ikke-undervisning, hvor undervisning sættes i iagttagelsesformens inder- og ikke-undervisning sættes på ydersiden som undervisningssystemets omverden. Undervisning er planlagt, lærestyret og tilrettelagt efter en speciel undervisningskommunikation (også kaldet metode). Der er ikke noget frit valg i undervisningssystemet forstået på den måde at Skolebarnet som medie ikke selv kan vælge om det vil være medie eller ej. Selvom eleven forsøger at unddrage sig undervisningssystemets kommunikation – f.eks. ved at falde i staver - vil læreren forsøge at holde Skolebarnet fast som medie. (Hvor mange gange har en uopmærksom elev ikke hørt lærerens verbale forsøg på at fastholde kommunikationen i form af sætningen: "*Hører du efter?*") I modsætning hertil på formens yderside er ikke-undervisning, der er ikke-planlagt aktivitet og (fri) leg, hvor eleverne har fri(kvarter) for undervisningen og derfor ikke længere holdes fast som symbolsk generaliseret medie. Eleverne behøver ikke længere høre efter, når blot de holder sig indenfor skolegårdsrammer.

I fritidspasningsystemet sættes ikke kun en forskel mellem passet (på) og ikke passet (på) men også en iagttagelsesforskelle mellem fritid og undervisning, hvor fritiden (med et pasningsbehov) sættes på iagttagelsesformens inderside og undervisningen (uden et selvstændigt pasningsbehov) sættes på ydersiden i fritidspasningssystemets omverden. I fritiden er der fri leg som et frit tilbud til (frie) børn. I undervisningen – fritidens omverden - er der derimod formålsbestemt læring og pligt, som børnene har godt af at holde fri fra. I fritidspasningssystemet tales der direkte om risikoen for en ”skolificering” af fritidsområdet og om børns ret til frirum og fritid.

I skolesystemet sætter undervisningen (skolen) således fritiden (fritidspasningssystemet) i omverden, mens fritiden (SFO) på sin side sætter undervisningen (undervisningssystemet) i omverden. I skolen sættes iagttagelsesformen læring og leg, mens der i SFO'en sættes iagttagelsesforskellen leg og læring.

Skolens semantiske dobbelt tricks

Der sker også noget med de personer, der optræder i de to funktionelle systemers kommunikation. De undergår hver for sig en forandring og ændrer karakter, når kommunikation bevæger sig i de forskellige systemer.

En person er i Luhmanns teoretiske sprog et begreb (et semantisk trick), der gør det muligt at tilskrive en bestemt kommunikation i et socialt system til et bestemt individualiseret system. Når et socialt system adresserer kommunikation til et individualiseret system konstrueres dermed det individualiserede system som person-i-systemet med afgrænsede muligheder for videre kommunikation. Dvs. at en person først bliver en person, når kommunikation er tilskrevet personen, der derved optræder i en helt bestemt form givet af det sociale systems iagttagelsesform og ledeforskelle.

I undervisningssystemet tilskrives læreren kommunikation, der handler om at undervise. Læreren underviser og bliver derved til en lærer, der ikke gives andre muligheder end at undervise. Ved hjælp af en særlige form for undervisningskommunikation forsøger læreren at påvirke det psykiske system hos eleverne. Når undervisningen ophører og eleven har fri(kvarter) skifter kommunikationen funktionelt system fra undervisningssystem til fritidspasningssystem. Læreren tilskrives ikke længere undervisningskommunikation, men passer i stedet på, at eleverne ikke kommer galt af sted. Læreren undergår dermed en forandring og tilskrives nu en helt anden form for kommunikation. Læreren bliver til en gårdvagt, der holder øje med eleverne – dvs. kommunikerer ved hjælp af mediet Opsyn.

På tilsvarende vis undergår barnet en forandring fra at være et Skolebarn i undervisningssystemet til at blive et barn slet og ret i fritidspasningssystemet. I undervisningssystemet er Skolebarnet et symbolsk generaliseret medie for undervisningskommunikationen og Skolebarnet muliggør derved en ellers umulig kommunikation om dannelse. I fritidspasningssystemet findes der ingen undervisningskommunikation og behovet for et symbolsk generaliseret medie, der kan muliggøre kommunikation om iagttagelsesforskellen undervist | ikke undervist forsvinder og med det forsvinder også Skolebarnet. I stedet opstår der et barn, der i fritidspasningssystemets iagttagelsesform passet(på) | ikke passet(på) bliver til et potentielt offer for ulykker og som derfor har brug for omsorg (pasning) i form af Opsyn.

I skolesystemet optræder personerne lærer og elev som semantiske tricks i dobbelt forstand. Først gang, når de konstitueres i undervisningssystemets kommunikation som henholdsvis lærer og Skolebarn. Anden gang, når kommunikationen bevæger sig over i Fritidspasningssystemet, og læreren bliver til en opsynsperson og eleven til et barn.

Skolen som organisation

Organisationer er i Luhmanns systemteori en særlig form for sociale kommunikationssystemer, der kommunikerer ved hjælp af beslutninger. Organisationer er som andre sociale systemer autopoietiske dvs. de lukker sig om sig selv i selvskabende beslutningskommunikation. Beslutningerne konstituere således organisationen igennem beslutninger om organisationens grænser til omverdenen – f.eks. om medlemskab og hvilke sager og temaer, der skal besluttes om - og beslutninger om hvordan kommunikationen skal foregå i organisationen – f.eks. om hvilke roller der kan tilskrives hvilke kommunikationsformer indenfor organisationen .

I retslig forstand er skolen ét system hvor både undervisningen og skolefritidspasningen organisatorisk hører til samme system. Men iagttaget skolen i et systemteoretisk perspektiv omfatter skolen flere organisationssystemer med hver deres veldefinerede medlemskriterier, adskilte programmer og særlige måder at organisere kommunikationen på.

I skolens undervisningsorganisation er der tale om et dobbelt medlemskriterie. For at være en del af organisationen skal man både have en læreruddannelse og være ansat på den pågældende skole. I SFO'en derimod skal man blot være ansat, hvilket man kan blive med en fritidspædagogisk uddannelse, en læreruddannelse eller med slet ingen uddannelse. Skolens undervisningsorganisation tager beslutninger om hvordan undervisningen af eleverne tilrettelægges, om

undervisningskommunikationens indhold og dens form. I SFO'en derimod tages der kun beslutninger om ikke-undervisning, hvilket vil sige, at der kun kommunikeres beslutninger om hvordan rammerne for børnenes fritid skal indrettes. Endeligt foregår en del af de fælles beslutninger om undervisningskommunikation i undervisningsorganisationen i en særlig suborganisation - det såkaldte pædagogiske råd – der på autopoietisk vis selv konstituere sine egne grænser og (uformelle) medlemskriterier, som udelukker SFO'erne fra beslutningskommunikationen.

Skolen består således af flere autopoietiske organisationssystemer, der gensidigt udelukker hinandens medlemmer, opererer indenfor afgrænsede og gensidigt omverdenssættende sagsområder og som organiserer beslutningskommunikationen på en måde, der gensætter (re-entry) udelukkelsen af hinandens medlemmer.

Meningen med helheden

Mening er ifølge Luhmann forskellen mellem aktualiseret kommunikation og mulig kommunikation. Det er når ”noget” sættes i centrum for ny kommunikation, mens noget andet ikke gør det. En meningsfyldt kommunikation, er en kommunikation, der foregår indenfor systemets grænser og som hele tiden åbner for nye meningsfulde kommunikationstilslutninger – altså kan knytte an indenfor iagttagelsesformens inderside. En meningsløs kommunikation er derfor en kommunikation, der så at sige ikke kan foregå, fordi den slet ikke kan knytte an til tidligere kommunikation.

Kommunikation i skolen om *Helhed i barnets liv* vil således være meningsfuld hvis den kan foregå indenfor rammerne af skolens kommunikationssystem og dermed åbne for mulighederne af nye meningsfulde kommunikationstilslutninger. Men dette er ikke tilfældet.

For det første foregår kommunikationen om *Helhed i barnets liv* ikke kun i ét socialt system, men i flere – både funktionelle systemer og organisationssystemer, der gensidigt sætter hinandens kommunikation i omverdenen – altså uden for meningsfuld kommunikation. Det som det ene system sætter i iagttagelsesformens inderside sætter det andet system på formens yderside. Kommunikationen om *Helheden i barnets liv* bliver således meningsløs, fordi anknytningsmulighederne så at sige hele tiden sættes i omverden, hvilket umuliggør kommunikation.

For det andet spiller de forskellige systemers semantiske person-tricks *Helheden i barnets liv* et pus, idet Barnet forsvinder, når kommunikationen bevæger sig fra det ene system til det andet. Sko-

lebarnet, der i undervisningssystemet er medie for opdragelsen, bliver til et barn der skal passes på, og som derved ligger uden for undervisningssystemets rækkevidde. *Helheden i barnets liv* kan altså ikke skabes i begge systemer samtidigt. Man må vælge om helheden skal skabes for Barnet som medie for opdragelse eller for barnet med et særligt omsorgsbehov.

For det tredje udelukker skolens beslutningssystemer - organisationer - at der kan besluttes noget meningsfyldt om noget, der omfatter *Helheden i barnets liv*. Undervisningsorganisationen udelukker på denne ene side fritidsorganisationens medlemmer fra at deltage i systemets beslutninger. På den anden side udelukker fritidsorganisationens program, at de sagsområder som er mulige for kommunikationen i undervisningsorganisationen, overhovedet kan indgå i en beslutning om *Helheden i barnets liv*.

Min hverdagsiagttagelse af at lærere, forældre og pædagoger snakker forbi hinanden, når vi forsøger at tale om *Helheden i barnets liv* er således helt reel – det er rent faktisk hvad der sker, når man anlægger en systemteoretisk betragtning på fænomenet – kommunikationen bliver meningsløs og kan derfor slet ikke foregå.

Epilog

Et eksempel på en meningsløs kommunikation

''''''
c 'c' c
> ' <

''''''
'c' .
> ' <

''''''
c" .)
> ' <

Min søn sender SMS beskeder – det har han lært henne i skolen - i frikvarteret !